

دوفصلنامه علمی - پژوهشی دانش سیاسی، سال دوازدهم، شماره اول، بهار و تابستان ۱۳۹۵، پیاپی ۲۳، صص ۵-۲۶

سنجش رابطه اعتماد و عضویت در انجمن‌های داوطلبانه با فرهنگ سیاسی

دانشجویان: مطالعه موردی، دانشجویان دانشگاه شیراز

خلیل‌الله سردارنیا*

تاریخ دریافت: ۱۳۹۴/۰۶/۱۴

بهمن یوسفی**

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۵/۰۱/۳۰

چکیده

فرهنگ سیاسی مدنی و دموکراتیک یکی از مهم‌ترین عوامل تأثیرگذار بر شکل‌گیری و استمرار دموکراسی است. در این پژوهش، تأثیر سرمایه اجتماعی و عناصر مهم آن (اعتماد، تمایلات همکاری‌جویانه و عضویت و همکاری پیشین در انجمن‌های اجتماعی داوطلبانه) بر فرهنگ سیاسی در دو سطح سیستمی (نگرش‌ها و باورهای سیاسی) و فرایندی (میزان و نوع مشارکت سیاسی و اجتماعی) با روش پیمایشی و فن پرسش‌نامه‌ای مورد مطالعه قرار گرفته است. در این تحقیق، جامعه آماری، دانشجویان دانشگاه شیراز با حجم نمونه ۳۷۳ نفر بودند. مهم‌ترین یافته‌های این تحقیق عبارت‌اند از: ۱. بر اساس نتایج آزمون رگرسیون چند متغیره گام‌به‌گام، سرمایه اجتماعی و مؤلفه‌های مهم یادشده آن در حد ۵۰ درصد در سمت‌گیری دانشجویان به فرهنگ مدنی و دموکراتیک (نگرش‌ها و رفتار مشارکتی) تأثیرگذار نشان داده شدند. ۲. در آزمون دو متغیره با آماره همبستگی پیرسون، فرضیه‌های زیرمجموعه فرضیه اصلی شامل رابطه و تأثیر معنادار اعتماد، تمایلات همکاری‌جویانه و عضویت پیشین در انجمن‌های داوطلبانه بر فرهنگ سیاسی با دو مؤلفه مهم یاد شده تأیید شدند. ۳. فرضیه‌های تحقیق در ارتباط با متغیرهای کنترل مانند مذهب، رشته و گروه تحصیلی و مقطع تحصیلی تأیید نشدند. در مجموع، یافته کلی تحقیق حاکی از آن است که دانشجویانی که سطح و میزان سرمایه اجتماعی آنان بالاتر باشد به مراتب، بیشتر از دیگران به فرهنگ سیاسی مدنی و دموکراتیک گرایش پیدا می‌کنند و از فرهنگ سیاسی سنتی فاصله می‌گیرند.

واژگان کلیدی

سرمایه اجتماعی، اعتماد، عضویت در انجمن‌های اجتماعی، فرهنگ سیاسی، نگرش‌ها و مشارکت سیاسی

* دانشیار گروه علوم سیاسی و مطالعات منطقه‌ای دانشگاه شیراز (نویسنده مسئول)

kh_sardarnia@yahoo.com

** دانش‌آموخته کارشناسی ارشد مطالعات منطقه‌ای: گرایش ایران

مقدمه

سرمایه اجتماعی، مفهومی است که در چند دهه اخیر در محافل علمی و دانشگاهی از زاویه‌های گوناگون مورد استفاده واقع شده است؛ افت سطح اعتماد و درگیرشدگی مدنی و اجتماعی شهروندان و بی‌اعتمادی فزاینده به احزاب سیاسی و گسترش فردگرایی انزواگرایانه در توجه فزاینده به این مقوله و شناخت علل آن مؤثر بوده‌اند.

در تقسیم‌بندی از سرمایه‌ها می‌توان از «سرمایه فیزیکی یا مادی»، «سرمایه انسانی» و «سرمایه اجتماعی» نام برد. سرمایه اجتماعی در حکم دارایی اجتماعی است که به کل جامعه متعلق است هرچه سطح و میزان آن، بالاتر باشد جامعه از انسجام و استحکام بالاتری برخوردار خواهد بود. «اعتماد» به‌مثابه جوهره یا هسته و دو مفهوم «شبکه‌های اجتماعی و نهادهای داوطلبانه اجتماعی» و «همکاری یا تعاملات اجتماعی در شبکه‌ها» به‌عنوان لایه‌های بیرونی این مفهوم هستند.

سرمایه اجتماعی، مفهوم یا اصطلاح بین‌رشته‌ای با قابلیت‌های کاربردی در حوزه‌های اقتصادی، جامعه‌شناسی، ارتباطات و نیز در حوزه علوم سیاسی است و دانشمندان در هر حوزه یادشده به تحقیق و پژوهش‌های گوناگون دست زده‌اند. در علوم سیاسی، رابرت پاتنام، شناخته‌شده‌ترین پژوهشگر است به‌طوری که بیشتر پژوهشگران در رشته علوم سیاسی و اجتماعی، الگوی نظری و متغیرها در تحقیقات پژوهشی خود را از این اندیشمند برگرفته‌اند و نگارندگان این نوشتار نیز متغیرها و مفاهیم کلیدی خود را از پاتنام گرفته‌اند.

امروزه در ادبیات توسعه سیاسی و گذار به دموکراسی به‌ویژه ادبیات مربوط به جنبش‌های اجتماعی جدید، از دانشگاه و دانشجویان به‌عنوان قلب تپنده و پیش‌تاز تحولات سیاسی-اجتماعی یاد می‌شود؛ به‌طوری که در انقلاب اسلامی ایران یا در تحولات اخیر خاورمیانه، این قشر نقش بسیار شایان توجهی ایفا کرد؛ بنابراین به این دلیل مهم و دلایل دیگر، در این مطالعه، فرهنگ سیاسی و نوع باورها و نگرش‌های سیاسی و رفتار مشارکتی دانشجویان به تأثیر از سطح سرمایه اجتماعی آنان با مؤلفه‌هایی همچون اعتماد، شبکه‌های اجتماعی و تعاملات و همکاری در انجمن‌های داوطلبانه اجتماعی مورد مطالعه قرار گرفته‌اند. در این تحقیق، از نظریه پاتنام در ارتباط با سرمایه اجتماعی و از رویکرد نظری آلموند و پاول و الگوی سه سطحی آنان در ارتباط با متغیر فرهنگ سیاسی استفاده شده است.

پیشینه و ضرورت انجام تحقیق

امام‌جمعه‌زاده و همکارانش (۱۳۹۱) در مقاله‌ای رابطه‌ای میان سرمایه اجتماعی و مشارکت سیاسی دانشجویان در دانشگاه اصفهان را مورد مطالعه قرار داده‌اند. این مطالعه بر روی ۱۸۸ نفر از دختران و پسران دانشجوی دانشگاه اصفهان صورت گرفته است. در این مطالعه همبستگی معناداری میان ابعاد سرمایه اجتماعی و میزان مشارکت سیاسی پاسخ‌گویان دیده شده است. در پژوهشی دیگر، هزارجریبی و لهراسبی (۱۳۹۰) رابطه بین سرمایه اجتماعی و هویت جمعی در میان دانشجویان ۱۸-۲۹ ساله در دانشکده علوم اجتماعی علامه طباطبایی را مورد مطالعه قرار داده‌اند. نتایج این پژوهش حاکی از تأثیری مستقیم و معناداری سرمایه اجتماعی بر هویت جمعی دارد.

تحقیق دیگر با عنوان رابطه سرمایه اجتماعی و هویت ملی دانشجویان دانشگاه شیراز توسط جهانگیری و معینی (۱۳۸۹) انجام گرفته است. آن دو با تحلیل رگرسیون چند متغیره به این نتیجه رسیدند که چهار متغیر جهت‌گیری مذهبی، سرمایه اجتماعی، محل تولد و سن، در مجموع ۳۲ درصد از تغییرات در متغیر وابسته هویت ملی را تبیین می‌کنند. نمودار تحلیل مسیر نشان می‌دهد که متغیر جهت‌گیری مذهبی نسبت به دیگر متغیرها تأثیر بیشتری بر هویت ملی دارد.

فاطمه ابوترابی زارچی (۱۳۸۹) به بررسی عوامل فرهنگی، اجتماعی و روان‌شناختی مرتبط با فرهنگ سیاسی دانشجویان دانشگاه شیراز پرداخته است. نتایج این تحقیق حاکی از این بود که ۱۷/۴ درصد از کل دانشجویان دارای فرهنگ سیاسی محدود، ۶۶/۵ درصد فرهنگ سیاسی تبعی و ۱۶ درصد فرهنگ سیاسی مشارکتی هستند.

فرلاندر و تیمس (۲۰۰۱) در تحقیقی با عنوان «شبکه‌های محلی و سرمایه اجتماعی» رابطه بین شبکه محلی و سرمایه اجتماعی (شبکه، حمایت و اعتماد) در اجتماعات محلی را مورد بررسی قرار دادند. تحلیل اولیه آن‌ها نشان داد که سطح پایینی از سرمایه اجتماعی در پاسخ‌گویان وجود دارد. همچنین تعداد کمی از پاسخ‌گویان خود را از طریق اجتماع شناسایی کردند و حس تعلق به آن دارند.

چارچوب نظری و مفهومی تحقیق

الف. سرمایه اجتماعی و مؤلفه‌های آن

خاستگاه اصلی بحث پیرامون انجمن‌های مدنی و داوطلبانه به‌عنوان اجزای مهم سرمایه اجتماعی به اندیشه‌های دوتوکویل در کتاب «تحلیل دموکراسی در آمریکا» برمی‌گردد، وی انجمن‌های مدنی را همچون خون و نیروی حیاتی برای مردم‌سالاری و فرهنگ دموکراتیک می‌داند (سردارنیا، ۱۳۹۰، ص ۹۱). توکویل، زندگی انجمنی را نه فقط بخش جدانشدنی حکومت خوب بلکه پایه دوام و قدرت یک جامعه کثرت‌گرا و فرهنگ مدنی می‌داند (فیلد، ۱۳۸۸، ص ۱۵۷). خمیرمایه‌های فکری وی آمیزه‌ای از عناصری همچون همکاری انجمنی، آزادی انجمن‌ها و برابری در مقابل قانون، آزادی فردی، احترام به سلیقه‌های فردی و عدم استبداد اکثریت بر اقلیت بودند. از دید دورکیم، جامعه با وجود پیوندهای اجتماعی به تلباری از هسته‌های پهلوی هم گذاشته شده تبدیل نمی‌شود بلکه اعضا از طریق گسترش پیوندهای ژرف‌تر و بلندمدت با هم یگانه و متحد می‌شوند (فیلد، ۱۳۸۸، ص ۲۶)؛ اما نخستین بار مفهوم سرمایه اجتماعی توسط پیر بوردیو به کار برده شد ولی سلطه و عمومیت فعلی این مفهوم، بیشتر مدیون متفکر علوم سیاسی رابرت پاتنام است؛ وی، پس از انتشار کتاب «بولینگ تنها» در سال ۲۰۰۰ به شناخته‌شده‌ترین چهره سرمایه اجتماعی تبدیل شد.

پیر بوردیو چهار نوع سرمایه را از یکدیگر متمایز می‌کند: سرمایه اقتصادی، سرمایه فرهنگی، سرمایه نمادین و سرمایه اجتماعی. سرمایه اجتماعی حاصل جمع منابع واقعی یا بالقوه‌ای موجود در شبکه‌ای بادوام از روابط کم‌وبیش نهادینه شده آشنایی و شناخت متقابل است که با عضویت در گروه‌ها حاصل می‌شود (بوردیو، ۱۳۸۹، ص ۱۴۷). جیمز کلمن، نیز از سه سرمایه انسانی (مهارت‌ها و دانش فردی)، فیزیکی و اجتماعی نام می‌برد. سرمایه اجتماعی حاصل روابط میان افراد، گروه‌ها و اجتماع است که اعتماد را به وجود می‌آورد و به‌نوبه خود، این روابط و اعتماد، کنش جمعی را در رسیدن به هدف یا اهداف جمعی یاری می‌رساند (کلمن، ۱۳۷۷، ص ۶۵). سرمایه اجتماعی منجر به انتقال منابع و انرژی از فرد و سطح خرد به سطح کلان و جمع ساده‌سازی، رفع موانع و ایجاد فرصت برای کنش‌های فردی و جمعی می‌شود (Colman, 1994, p.302).

از دید رابرت پاتنام سرمایه اجتماعی عبارت از «وجه گوناگون سازمان اجتماعی نظیر اعتماد، هنجارها و شبکه‌های [انجمنی] است که می‌توانند با تسهیل اقدامات هماهنگ، کارایی جامعه را بهبود بخشند» (پاتنام، ۱۳۸۰، ص ۲۸۵). پاتنام از دو شکل سرمایه اجتماعی یاد می‌کند: الف. درون‌گروهی که به روابط بین اعضای خانواده، خویشاوندان و دوستان صمیمی اطلاق می‌شود؛ ب. برون‌گروهی یا پیونددهنده، که دایره روابط و سطح اعتماد از گروه خود به گروه‌ها و افراد غیر آشنا نیز گسترش می‌یابد. هر چه سطح روابط و پیوندهای برون‌گروهی افزایش یابد، به موازات آن سطح اعتماد، همکاری و انسجام نیز افزایش می‌یابد (فیلد، ۱۳۸۸، ص ۱۰۸).

پاتنام بر این نظر است که سرمایه اجتماعی، یک کالای عمومی است و اعتماد اجتماعی، اساس و جوهره آن است. هر چه سطح اعتماد در جامعه مدنی بیشتر باشد، احتمال همکاری هم بیشتر می‌شود و همکاری نیز به نوبه خود، اعتماد را موجب می‌شود. از دید پاتنام، منشأ اعتماد اجتماعی در جوامع مدرن عبارت‌اند از: هنجارهای معامله متقابل و شبکه‌های مشارکت مدنی در قالب انجمن‌های مدنی و داوطلبانه (پاتنام، ۱۳۸۰، ص ۲۹۲).

از دید پاتنام، منابع سرمایه اجتماعی (اعتماد، هنجارها و شبکه‌های ارتباطات در انجمن‌ها) معمولاً خود تقویت‌کننده و خود افزایش‌دهنده هستند؛ دور بازتولید فضایل به تعادل اجتماعی همراه با سطح بالایی از همکاری، اعتماد، مشارکت مدنی و رفاه جمعی منجر می‌شود (پاتنام، ۱۳۸۰، ص ۳۰۳). از دید وی، هر چه شبکه‌های مدنی انجمنی در جامعه‌ای متراکم‌تر باشد، احتمال بیشتری می‌رود که شهروندان بتوانند به یکدیگر اعتماد کنند و در جهت منافع متقابل همکاری کنند. شبکه‌های مشارکت مدنی، مفاهیم و متغیرهایی همچون اعتماد، هنجارهای تعامل، تعهد متقابل، ارتباطات و جریان اطلاعات را بهتر تقویت می‌کنند و در کل، می‌توانند به عنوان یک چارچوب فرهنگی شفاف برای همکاری در آینده عمل کنند (پاتنام، ۱۳۸۰، صص ۲۹۳-۲۹۵). فوکویاما نیز همانند پاتنام بر دو عنصر انجمن‌های مدنی و اعتماد تکیه دارد. سرمایه اجتماعی، شکل و نمونه ملموسی از یک هنجار غیررسمی است که باعث ترویج همکاری بین دو یا چند فرد می‌شود (Fukuyama, 2000, p.2).

سالامون بر این باور است که در چند دهه اخیر یک «انقلاب انجمنی» واقعی رخ داده است، مهم‌ترین ویژگی‌های انجمن‌های مدنی عبارت‌اند از: الف. سازمانمند هستند (دارای

اساسنامه، ساختار، عضویت و اهداف)؛ ب. خارج از دستگاه و نهادهای رسمی دولت قرار دارند؛ ج. خودگردان و مستقل هستند و د. اقدامات آنها، داوطلبانه و همکاری‌جویانه در عرصه‌های مختلف فکری، مذهبی، هنری و غیره است (پاول، ۱۳۸۷، ص ۱۳۵).

پس از دهه ۱۹۹۰ به بعد، اصطلاح «اجتماع‌گرایی جدید» در بین هواداران جامعه مدنی و انجمن‌ها از سوی افرادی مانند اتزیونی طرح گردید. اهداف عمده در این ارتباط عبارت‌اند از: سازش بین فرد و اجتماع، ایجاد میان‌بری برای سازش بین فردگرایی و جمع‌گرایی، گسترش اعتماد بین فردی و بین نهادهای جامعه مدنی، گسترش تعهدات اخلاقی بین افراد از طریق مشارکت در اجتماع و انجمن‌ها و به‌طور کلی ایجاد یک جامعه مدنی و انجمنی شاداب و مبتنی بر فردگرایی همبستگی محور و شهروندی مدنی فعالانه (پاول، ۱۳۸۷، صص ۱۳۲-۱۳۳). از دید آنها، نهادهای واسطه‌ای منبع انسجام اخلاقی و اجتماعی در درون یک جامعه جهانی شده هستند.

ب. فرهنگ سیاسی و سطوح سه‌گانه آن

برای پرهیز از طولانی شدن بحث، در ارتباط با فرهنگ سیاسی صرفاً به تعریف و الگوی مورد استفاده پرداخته می‌شود.

فرهنگ سیاسی عبارت از باورها، ارزش‌ها، نگرش‌های سیاسی، میزان شناخت فرد و قضاوت وی نسبت به عملکرد نظام سیاسی، نهادها و دارندگان نقش‌های حکومتی است. از دید پای و وربا، فرهنگ سیاسی عبارت از نظام باورها، ارزش‌ها و نمادها یا نمادهایی است که بر کنش سیاسی و اجتماعی تأثیر می‌گذارد (Pye & Verba, 1985, p.8). در تعریف دیگر: «آمیزه‌ای از باورهای تجربی، نهادها و ارزش‌هایی است که وضعیتی را که نقش سیاسی در آن رخ می‌دهد، تعریف می‌کند و شامل جهت‌گیری‌های ذهنی به سیاست است» (Verba & Sidney, 1958, p.580). در برداشت دایرةالمعارف علوم اجتماعی آمریکا «مجموعه‌ای از نگرش‌ها، عقاید و احساسات است که به فرآیندهای سیاسی، نظم و معنا می‌بخشد و فرصت‌های زیر بنایی و قواعد حاکم بر رفتار سیاسی در نظام سیاسی را مشخص می‌کند» (Stills, 1972, p.218). در برداشت فرهنگ آکسفورد، عبارت از دیدگاه‌ها، عقاید و ارزش‌هایی است که بنیادی برای ایفای نقش و رفتار و نوع اعمال حاکمیت توسط یک نظام سیاسی

خاص هستند (مک‌لین^۱، ۱۳۸۱، ص ۶۲۱).

مفروضات موجود در تعاریف فرهنگ سیاسی عبارت‌اند از: ۱. فرهنگ سیاسی به فرایندهای سیاسی معنا و جهت می‌دهد؛ ۲. فرهنگ سیاسی به رفتارهای سیاسی و اجتماعی شهروندان شکل و جهت می‌دهد. باورها، ارزش‌ها، شناخت و احساسات نسبت به نظام سیاسی، سرچشمه و زمینه عمل سیاسی است؛ ۳. فرهنگ سیاسی به مرور زمان از طریق مسیرهای جامعه‌پذیری متحول و بازتولید می‌شود؛ ۴. افراد جامعه، باورها، احساسات و ارزش‌ها و هنجارها را درونی می‌کنند و جزئی از شخصیت آن‌ها و سرچشمه رفتارهای سیاسی و اجتماعی آن‌ها می‌شود و ۵. منابع فرهنگ سیاسی شامل دین، ایدئولوژی، فرهنگ عمومی و تبادل فرهنگی با کشورهای دیگر است (Sardarabadi, 2003, pp.140-140).

آلموند و وربا سه نوع فرهنگ سیاسی را از هم تمایز می‌دهند که به‌اجمال عبارت‌اند از:

۱. فرهنگ سیاسی محدود: پایین‌ترین سطح فرهنگ سیاسی است و در ارتباط با جوامعی است که فاقد آگاهی سیاسی راجع به نقش خود، نظام سیاسی و انتظارات از حکومت و فاقد انتظارات مشارکتی هستند؛ ۲. فرهنگ سیاسی تبعی: این نوع فرهنگ متعلق به نظام‌های سیاسی پیشامدرن و پادشاهی است. افراد از نقش حکومت و کارکرد حکومت به‌ویژه در قبال خود تا حدی اطلاع دارند اما در فرایندهای سیاست‌گذاری هیچ‌گونه نقش تعیین‌کننده‌ای ندارند و تقریباً فاقد طرق مشارکت سیاسی هستند و تقریباً بیشتر خواست‌های مشارکتی با پاسخ منفی حکومت و سرکوب مواجه می‌شوند و ۳. فرهنگ سیاسی مشارکتی: که در آن افراد یک جامعه گرایش به جهت‌گیری آشکاری نسبت به نظام‌های سیاسی به‌عنوان یک کل و هر دو ساختار سیاسی فرایندی و سیاست‌گذاری دارند. آن‌ها خودشان را به‌عنوان یک بازیگر فعال در عرصه سیاسی می‌شناسند؛ اگرچه احساسات و ارزیابی‌هایشان از یک چنین نقشی ممکن است از طرد تا توافق تغییر کند (Almond & Verba, 1963, pp.17-19).

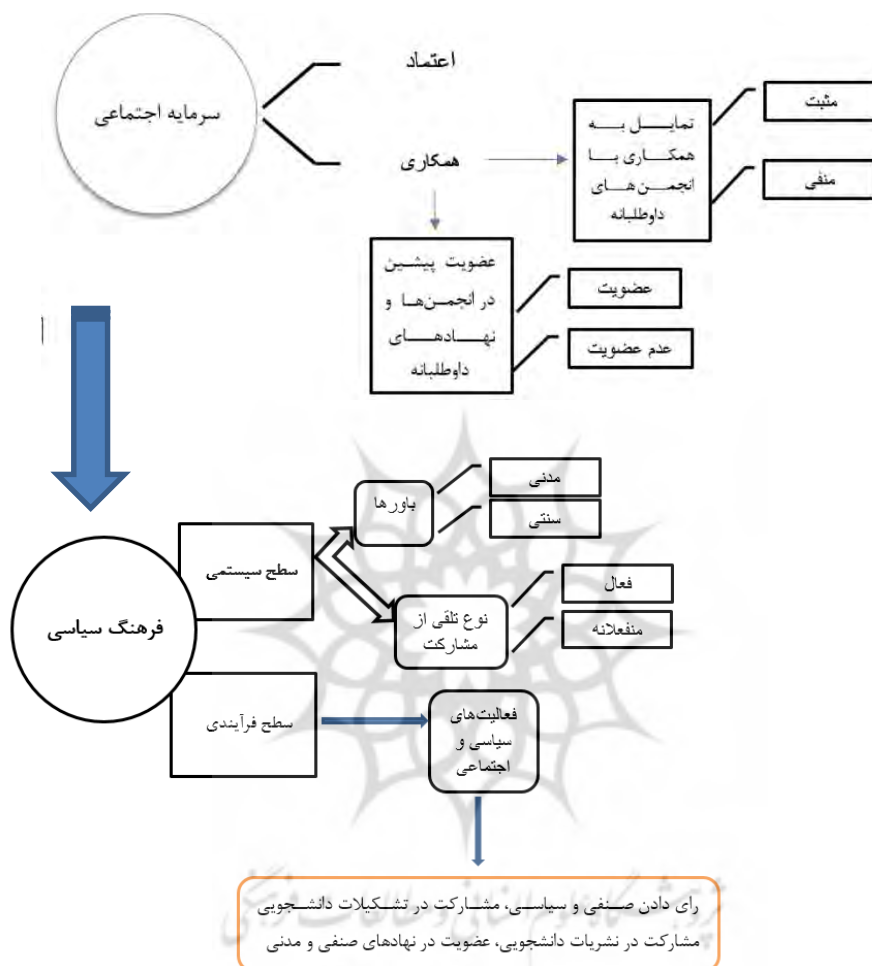
با توجه به این تعریف از فرهنگ سیاسی، چهار نوع نگرش و ایستار را از هم می‌توان متمایز کرد که عبارت‌اند از: ۱. نگرش‌های سنتی بر مبنای رابطه اطاعتی از حاکم در چارچوب سنت‌ها؛ ۲. نگرش احساسی یا قضاوتی به حکومت و عملکرد آن اعم از مثبت و منفی و ۳. نگرش شناختی یا آگاهی به نظام سیاسی، نقش‌ها، حقوق و انتظارات.

در پایان، مهم‌ترین سطوح فرهنگ سیاسی - که مدل تحقیق در ارتباط با فرهنگ سیاسی

از آن برگرفته شده- از دید آلموند و پاول عبارت‌اند از:

۱. سطح سیستمی: مهم‌ترین متغیرهای تشکیل‌دهنده در این سطح عبارت‌اند از: نوع باورها و ارزش‌های سیاسی، نوع تلقی از مشروعیت نظام سیاسی، میزان آگاهی سیاسی، نوع تلقی از رابطه حکومت و جامعه و شهروندان. لازم به ذکر است که این سطح و سطوح ذیل در قالب فرهنگ تابعیتی و مشارکتی یا دموکراتیک طرح می‌شوند؛ ۲. سطح فرایندی در این سطح، متغیرهایی همچون نوع مشارکت (فعالانه، منفعلانه و عدم مشارکت سیاسی) و میزان علاقه‌مندی به مشارکت در قالب فردی یا نهادی- انجمنی مطرح هستند؛ ۳. سطح سیاست‌گذاری: در این سطح، نوع، ماهیت و اولویت‌گذاری در تقاضاهای شهروندان از حکومت مطرح است که عبارت‌اند از آزادی‌های سیاسی و اجتماعی، حقوق شهروندی، امنیت اجتماعی، رفاه، اشتغال و مانند آن (آلموند و پاول، ۱۳۷۶، صص ۷۱-۷۶).

نمودار ۱. مدل مفهومی و تجربی تحقیق

فرضیه‌های پژوهش

الف. فرضیه اصلی

بین مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی (همچون اعتماد، همکاری جویی و مشارکت پیشین در شبکه‌ها و انجمن‌های مدنی و غیررسمی) و مؤلفه‌های فرهنگ سیاسی دانشجویان (همچون نوع باورهای سیاسی و مدنی و مشارکت سیاسی دانشجویان) ارتباط و همبستگی وجود دارد.

ب. فرضیه‌های زیرمجموعه فرضیه اصلی

۱. بین اعتماد و نوع باورهای مدنی و سیاسی دانشجویان رابطه معناداری وجود دارد.
۲. بین اعتماد و مشارکت سیاسی و اجتماعی دانشجویان رابطه معناداری وجود دارد.
۳. بین عضویت پیشین در انجمن‌های داوطلبانه با نوع باورهای سیاسی و مدنی دانشجویان رابطه معناداری وجود دارد.
۴. بین عضویت پیشین در انجمن‌های داوطلبانه و مشارکت سیاسی و اجتماعی دانشجویان رابطه معناداری وجود دارد.
۵. بین تمایل به همکاری با انجمن‌های داوطلبانه و نوع باورهای مدنی و سیاسی دانشجویان رابطه معناداری وجود دارد.
۶. بین تمایل به همکاری با انجمن‌های داوطلبانه و مشارکت سیاسی دانشجویان رابطه معناداری وجود دارد.
۷. از حیث فرهنگ سیاسی (نوع باورها و نگرش‌ها و مشارکت سیاسی و اجتماعی)، بین دانشجویان زن و مرد تفاوت معناداری وجود دارد.
۸. از حیث فرهنگ سیاسی (نوع باورها و نگرش‌ها و مشارکت سیاسی و اجتماعی)، در بین مقاطع تحصیلی گوناگون، تفاوت معناداری وجود دارد.
۹. از حیث فرهنگ سیاسی (نوع باورها و نگرش‌ها و مشارکت سیاسی و اجتماعی)، در بین گروه‌های تحصیلی گوناگون، تفاوت معناداری وجود دارد.
۱۰. بین تعلقات و وابستگی‌های مذهبی و فرهنگ سیاسی دانشجویان رابطه معناداری وجود دارد.

روش تحقیق

روش مورد استفاده در این پژوهش، از نوع پیمایشی است. برای گردآوری داده‌ها از شگرد یا ابزار پرسش‌نامه استفاده گردید. اعتبار پرسشنامه، اعتبار صوری است که با مشورت اساتید و متخصصان علوم اجتماعی به‌عنوان داور، تأمین شده است. برای دستیابی به پایایی مورد قبول، با انجام پیش‌آزمون با نمونه‌ای ۵۰ نفره و با استفاده از آماره آلفای کرونباخ، همسازگی گویه‌ها و سازگاری درونی پرسشنامه تأمین شد.

جامعه آماری این تحقیق، عبارت است از تمامی دانشجویان شاغل به تحصیل در دانشگاه شیراز در سال ۱۳۹۳ هستند. حجم نمونه با استفاده از فرمول کوکران و جدول نمونه‌گیری با سطح معناداری ۹۵٪ تعداد ۳۷۳ نفر به دست آمد. در این پژوهش از روش نمونه‌گیری تصادفی طبقه‌بندی استفاده شده است. واحد تحقیق در این پژوهش، فرد است. پس از گردآوری داده‌ها، اطلاعات کدگذاری و با استفاده از نرم‌افزار SPSS، مورد تحلیل قرار گرفتند.

تعریف مفاهیم

اعتماد اجتماعی: عبارت است از نگرش مثبت فرد نسبت به سایر اعضای جامعه. با استفاده از رهیافت ترکیبی نسبت به اعتماد میزان اعتمادپذیری در سطح اجتماعی می‌تواند به میزان اعتماد در سطح کلان تأثیر بگذارد. این متغیر در سطح فاصله‌ای است که با ۱۸ سنجه مورد سنجش قرار گرفته است.

عضویت انجمنی: منظور عضویت یا عدم عضویت پاسخ‌گو یا کیفیت آن اعم از فعالانه و منفعلانه در انجمن‌های داوطلبانه رسمی ورزشی، ادبی و هنری، انجمن والدین و مربیان، تعاونی‌ها، انجمن‌های خیریه و مذهبی، اسلامی، علمی، سیاسی، شغلی و صنفی و بسیج هستند که با ۱۲ سنجه مورد سنجش قرار گرفتند.

تمایل به همکاری با انجمن‌های داوطلبانه: در این متغیر دیدگاه افراد در حوزه همکاری‌های داوطلبانه با انجمن‌های مدنی و داوطلبانه و مستقل از حکومت سنجیده می‌شود. این متغیر با ۶ سنجه مورد سنجش قرار گرفت.

فرهنگ سیاسی: از آنجاکه در چارچوب مفهومی، این مفهوم تعریف شد در این قسمت از تکرار آن خودداری می‌شود. در این تحقیق، از مدل سه سطحی آلموند و پاول، سطح

سیستمی و فرایندی با شاخص‌های مهمی همچون: نوع باورها و نگرش‌های سیاسی، نوع تلقی از مشروعیت و ماهیت حکومت و نظام سیاسی، نوع و کیفیت مشارکت سیاسی و غیرسیاسی چه در نهادهای مدنی فعلی و چه انجمن‌ها و گروه‌های داوطلبانه در گذشته (پیش از ورود به دانشگاه) استفاده شد که تعداد کل گویه‌های آن ۳۰ مورد بود. مقدار ضرایب آلفای کرونباخ برای گویه‌های مربوط به همه متغیرها بالاتر از ۰/۷ است که مقداری قابل قبول و مطلوب است.

یافته‌های تحقیق

در این تحقیق، تعداد دانشجویان زن ۱۸۶ نفر (۴۹/۳) و دانشجویان مرد ۱۹۱ نفر (۵۰/۷) درصد) بودند که جمعاً ۳۷۷ نفر بودند. دانشجویان مقطع کارشناسی ۶۱ درصد، کارشناسی ارشد ۳۲/۶ و دکتری ۶/۴ درصد از کل حجم نمونه را تشکیل می‌دادند. از حیث گروه‌های تحصیلی، بیشترین درصد از پاسخ‌گویان (۳۰ درصد) در گروه تحصیلی کشاورزی سپس در گروه تحصیلی علوم پایه (۲۴/۹ درصد) پس از آن علوم انسانی (۲۴/۷ درصد) از کل پاسخ‌گویان قرار دارند. کمترین درصد از پاسخ‌گویان در میان دانشکده فنی و مهندسی (۱۲/۵ درصد) و سپس هنر و معماری (۸ درصد) قرار دارند.

جدول شماره ۱. تعداد نمونه آماری به تفکیک دانشکده، جنسیت و گروه‌های تحصیلی

جمع کل	دکترا		کارشناسی ارشد		کارشناسی		دانشکده
	مرد	زن	مرد	زن	مرد	زن	
۹۳	۳	۲	۱۸	۱۸	۳۲	۲۰	علوم انسانی
۹۴	۲	۱	۱۲	۱۷	۳۹	۲۳	علوم پایه
۱۱۳	۱۰	۶	۱۲	۱۹	۳۸	۲۸	کشاورزی و دامپروری
۴۷	۰	۰	۹	۷	۱۶	۱۵	فنی و مهندسی
۳۰	۰	۰	۸	۷	۸	۷	هنر و معماری

نتایج آزمون‌های دومتغیره

آزمون فرضیه ۱: بین اعتماد اجتماعی و نوع باورها و نگرش‌های سیاسی رابطه معناداری وجود دارد.

جدول شماره ۲. رابطه بین اعتماد اجتماعی و نوع باورها و نگرش‌ها

اعتماد/ نوع باورها	آزمون آماری
۰/۱۲۳	ضریب همبستگی
۰/۰۱۶	سطح معناداری
۳۷۷	تعداد معتبر

با توجه به مقادیر به دست آمده با ضریب همبستگی پیرسون (۰/۱۲۳) و سطح معناداری (۰/۰۱۶) با اطمینان ۹۵ درصد می‌توان گفت رابطه معناداری بین دو متغیر اعتماد و نوع باورها و نگرش‌ها وجود دارد؛ لذا فرضیه مذکور تأیید می‌شود. در واقع هرچه میزان اعتماد اجتماعی افراد بیشتر باشد به باورهای مدنی تمایل بیشتری نشان می‌دهند؛ بنابراین این فرضیه از نظریه پاتنام در این تحقیق تأیید می‌شود.

آزمون فرضیه دوم: بین میزان اعتماد و مشارکت سیاسی و اجتماعی رابطه معناداری وجود دارد.

جدول شماره ۳. آزمون رابطه بین اعتماد و مشارکت سیاسی و اجتماعی

اعتماد/ فعالیت‌های سیاسی و اجتماعی	آزمون آماری
۰/۲۳۹	ضریب همبستگی
۰/۰۰۰	سطح معناداری
۳۷۷	تعداد معتبر

با عنایت به ضریب همبستگی به دست آمده (۰/۲۳۹) و سطح معناداری (۰/۰۰۰) با اطمینان ۹۹ درصد می‌توان گفت میزان اعتماد و فعالیت‌ها و مشارکت سیاسی و اجتماعی دانشجویان رابطه معنادار در حد بالایی وجود دارد، بنابراین فرضیه مذکور تأیید می‌شود. در واقع هرچه میزان اعتماد اجتماعی فرد بالاتر باشد بیشتر به سمت فعالیت‌های سیاسی و اجتماعی گرایش پیدا می‌کند (تأیید فرضیه دیگری از نظریه پاتنام) از نظر وی اعتماد ناشی از

دو منبع است یعنی هنجارهای معامله متقابل و شبکه‌های مشارکت مدنی؛ بنابراین می‌توان نتیجه گرفت که اعتماد عامل مهمی در مشارکت است و همکاری را تسهیل می‌کند، هرچه سطح اعتماد در یک جامعه بالاتر باشد، احتمال همکاری هم بیشتر خواهد بود. آزمون فرضیه سوم: بین عضویت پیشین و فعلی در انجمن‌های داوطلبانه و نوع باورها و نگرش‌ها رابطه معناداری وجود دارد.

جدول شماره ۴. آزمون رابطه بین عضویت پیشین در انجمن‌های داوطلبانه و نوع باورها

عضویت پیشین در انجمن‌های داوطلبانه / باورها	آزمون آماری
۰/۱۱۱	ضریب همبستگی
۰/۰۳۱	سطح معناداری
۳۷۷	تعداد معتبر

بر اساس نتایج جدول بالا، ضریب همبستگی (۰/۱۱۱) و سطح معناداری (۰/۰۳۱) با اطمینان ۹۵ درصد می‌توان گفت بین عضویت پیشین در انجمن‌های داوطلبانه و نوع باورها رابطه معناداری وجود دارد؛ بنابراین فرضیه مذکور تأیید می‌شود. در واقع می‌توان گفت افرادی که پیشینه عضویت در انجمن‌های داوطلبانه چه در گذشته و چه در وضعیت کنونی دارند، به مراتب، بیشتر از افراد فاقد عضویت، تمایل و سمت‌گیری به باورهای مدنی و دموکراتیک نشان می‌دهند.

آزمون فرضیه چهارم: بین عضویت پیشین در انجمن‌های داوطلبانه و مشارکت سیاسی و اجتماعی دانشجویان رابطه معناداری وجود دارد.

جدول شماره ۵. آزمون رابطه بین عضویت پیشین در انجمن‌های داوطلبانه و مشارکت سیاسی و اجتماعی

عضویت پیشین در انجمن‌های داوطلبانه / فعالیت‌های سیاسی و اجتماعی	آزمون آماری
۰/۶۲۲	ضریب همبستگی
۰/۰۰۰	سطح معناداری
۳۷۷	تعداد معتبر

طبق نتایج جدول فوق، ضریب همبستگی پیرسون (۰/۶۲۲) و سطح معناداری (۰/۰۰۰) و با اطمینان ۹۹ درصد می‌توان گفت بین میزان عضویت پیشین در انجمن‌های داوطلبانه و مشارکت یا فعالیت‌های سیاسی و اجتماعی رابطه بالایی وجود دارد؛ بنابراین فرضیه مذکور تأیید می‌شود. طبق نظر پاتنام همکاری و تعامل می‌تواند دارای ارتباطات درونی، خود تقویت‌کننده و خود افزاینده می‌باشند. به عبارتی کسانی که سابقه عضویت پیشین در انجمن‌ها دارند، به مراتب بیشتر از افرادی که سابقه عضویت ندارند به سمت مشارکت عملی در فعالیت‌های سیاسی اجتماعی گرایش دارند.

آزمون فرضیه پنجم: بین تمایل به همکاری با انجمن‌های داوطلبانه و نوع باورها و نگرش‌های سیاسی رابطه معناداری وجود دارد.

جدول شماره ۶. آزمون رابطه بین تمایل به همکاری با انجمن‌های داوطلبانه و نوع باورها

آزمون آماری	تمایل به همکاری با انجمن‌های داوطلبانه / نوع باورها
ضریب همبستگی	۰/۲۰۵
سطح معناداری	۰/۰۰۰
تعداد معتبر	۳۷۷

با توجه به مقادیر به دست آمده یعنی ضریب همبستگی پیرسون (۰/۲۰۵) و سطح معناداری (۰/۰۰۰) و با اطمینان ۹۹ درصد می‌توان گفت که رابطه معنادار و در حد بالایی بین دو متغیر میزان تمایل به همکاری با انجمن‌های داوطلبانه و نوع باورها وجود دارد؛ بر این اساس افرادی که تمایل به همکاری با انجمن‌های داوطلبانه دارند، بیشتر از دیگران به سمت باورهای مدنی گرایش دارند.

آزمون فرضیه ششم: بین تمایل به همکاری با انجمن‌های داوطلبانه و فعالیت‌ها یا مشارکت سیاسی و اجتماعی دانشجویان رابطه معناداری وجود دارد.

جدول شماره ۷. آزمون رابطه بین تمایل به همکاری با انجمن‌های داوطلبانه و مشارکت

آزمون آماری	تمایل به همکاری با انجمن‌های داوطلبانه / فعالیت‌های سیاسی و اجتماعی
ضریب همبستگی	۰/۱۹۹
سطح معناداری	۰/۰۰۰
تعداد معتبر	۳۷۷

با توجه به مقادیر به دست آمده، ضریب همبستگی پیرسون (۰/۱۹۹) و سطح معناداری (۰/۰۰۰) و با اطمینان ۹۹ درصد می‌توان گفت بین میزان تمایل به همکاری با انجمن‌های داوطلبانه و مشارکت سیاسی و اجتماعی رابطه معنادار و در حد بالایی وجود دارد، بنابراین فرضیه مذکور تأیید می‌شود. بر این اساس افرادی که تمایل بیشتری به همکاری با انجمن‌های داوطلبانه دارند به مراتب بیشتر از دیگران به فعالیت‌های سیاسی و اجتماعی روی می‌آورند. آزمون فرضیه هفتم: بین جنسیت و فرهنگ سیاسی رابطه معناداری وجود دارد.

جدول شماره ۸. آزمون رابطه بین جنسیت و فرهنگ سیاسی

متغیر وابسته	جنسیت	فراوانی	میانگین	انحراف معیار	خطای استاندارد	T	سطح معناداری
فرهنگ سیاسی کل	مرد	۱۹۱	۷۳/۱۲۰۶	۹/۳۸۳۱۴	۶۷۸۹۴	۲۳۵	۰/۹۲
	زن	۱۸۶	۷۲/۹۱۴۱	۷/۵۲۶۷۵	۵۵۱۸۹		

نتیجه آزمون تفاوت میانگین‌ها (آزمون T) با مقدار (۲۳۵) و سطح معناداری (۰/۹۲) می‌توان گفت که تفاوت میانگین‌ها از لحاظ آماری معنادار نیست؛ لذا فرضیه یادشده تأیید نمی‌گردد. به عبارتی دیگر، می‌توان گفت بین دانشجویان دختر و پسر از حیث شاخص‌های فرهنگ سیاسی تفاوتی وجود ندارد. آزمون فرضیه هشتم: بین مقطع تحصیلی و فرهنگ سیاسی رابطه معناداری وجود دارد.

جدول شماره ۹. آزمون رابطه بین مقطع تحصیلی و فرهنگ سیاسی

متغیر وابسته	مقطع تحصیلی	فراوانی	میانگین	انحراف معیار	خطای استاندارد	F	سطح معناداری
فرهنگ سیاسی کل	کارشناسی	۲۳۰	۷۲/۹۶۱۱	۸۲۴۸۵۰	۵۴۳۸۹	۷۵۳	۰/۴۷۲
	کارشناسی ارشد	۱۲۳	۷۲/۷۳۱۷	۸۷۴۷۹۰	۷۸۸۷۷		
	دکترا	۲۴	۷۵/۴۱۷	۹۷۷۵۱۱۶	۱/۹۹۰۴۵		
	جمع کل	۳۷۷	۷۳/۱۸۷	۸۵۰۷۳۳	۴۳۸۱۵		

با توجه به مقدار F (۰/۷۵۳) و سطح معناداری (۰/۴۷۲) می‌توان نتیجه گرفت که در بین دانشجویان برحسب مقطع تحصیلی از حیث شاخص‌های فرهنگ سیاسی تفاوت معناداری وجود ندارد، بنابراین فرضیه وجود رابطه بین مقطع تحصیلی و فرهنگ سیاسی تأیید نمی‌شود. فرضیه نهم: بین گروه تحصیلی و فرهنگ سیاسی رابطه معناداری وجود دارد.

جدول شماره ۱۰. آزمون رابطه بین گروه تحصیلی و فرهنگ سیاسی

متغیر وابسته	گروه تحصیلی	فراوانی	میانگین	انحراف معیار	خطای استاندارد	F	سطح معناداری
فرهنگ سیاسی کل	انسانی	۹۳	۷۴/۳۶۵۶	۸۷۷۷۱۸	۹۱۰۱۵	۱/۴۳۳	۰/۲۵۳
	فنی - مهندسی	۴۷	۷۳/۶۳۸۷	۹/۱۱۱۴۲	۱/۳۲۹۰۴		
	علوم پایه	۹۴	۷۱/۷۴۴۹	۸۲۹۲۹۷	۸۵۵۳۵		
	دلمپروری و کشاورزی	۱۱۳	۷۲/۵۰۴۶	۸۳۵۰۷۲	۰/۷۸۵۵۷		
	هنر و معماری	۳۰	۷۳/۸۰۰۰	۷/۶۸۵۱۹	۱/۴۰۳۱۲		
	جمع	۳۷۷	۷۳/۱۸۷	۸۵۰۷۳۳	۴۳۸۱۵		

با توجه به مقادیر F (۱/۴۳۳) و سطح معنی‌داری (۰/۲۵۳) می‌توان گفت که بین گروه‌های گوناگون تحصیلی دانشجویان از حیث شاخص‌ها و نوع فرهنگ سیاسی تفاوت معناداری

وجود ندارد. لذا فرضیه یادشده رد می‌گردد.

فرضیه دهم: به نظر می‌رسد بین مذهب و فرهنگ سیاسی رابطه معناداری وجود دارد.

جدول شماره ۱۱. آزمون رابطه بین مذهب و فرهنگ سیاسی

متغیر وابسته	مذهب	فراوانی	میتگین	انحراف معیار	خطای استاندارد	F	سطح معناداری
فرهنگ سیاسی کلی	تشیع	۳۵۲	۷۳/۴۵۶	۸/۴۵۹۲۷	۴۵۰۸۸	۰/۱۷	۹۹۷
	تسنن	۲۱	۷۳/۳۳۳۳	۹/۴۸۸۵۹	۲/۷۰۵۸		
	سایر	۲	۷۴/۰۰۰	۰	۰		
	جمع کل	۳۷۷	۷۳/۶۱۵	۸/۴۸۴۲۷	۴۳۱۳		

بر اساس مقدار F (۰/۱۷) و سطح معناداری (۹۹۷) می‌توان گفت که نوع فرهنگ سیاسی افراد برحسب مذهبشان متفاوت نیست؛ بنابراین فرضیه فوق تأیید نمی‌شود.

نتایج آزمون رگرسیون چند متغیره

در تحقیقاتی که از تحلیل رگرسیون چندگانه یا چند متغیره استفاده می‌شود، هدف معمولاً پیش‌بینی یک یا چند متغیر با چند متغیر دیگر (همبستگی متغیرهای مستقل و وابسته) است. در روش رگرسیون هم‌زمان، تمام متغیرهای پیش‌بین با هم وارد تحلیل می‌شود. در روش گام‌به‌گام اولین متغیر پیش‌بین بر اساس بالاترین ضریب همبستگی صفر مرتبه با متغیر ملاک وارد تحلیل می‌شود. از آن پس سایر متغیرهای پیش‌بین بر حسب ضریب همبستگی تفکیکی (جزئی) و نیمه‌تفکیکی (نیمه‌جزئی) در تحلیل وارد می‌شود. در این روش پس از ورود هر متغیر جدید ضریب همبستگی نیمه‌تفکیکی یا تفکیکی، تمام متغیرهایی که قبلاً در معادله وارد شده‌اند، به‌عنوان آخرین متغیر ورودی مورد بازبینی قرار می‌گیرد و چنانچه با ورود متغیر جدید، معنی‌داری خود را از دست داده باشد، از معادله خارج می‌شود. به‌طور کلی در روش گام‌به‌گام ترتیب ورود متغیرها در دست محقق نیست (سرمد و دیگران، ۱۳۷۸، ص ۱۵۰). در این تحقیق، از معادله رگرسیون چندمتغیره و به روش مرحله‌به‌مرحله استفاده شد.

یافته‌های این تحقیق نشان می‌دهد که دو متغیر مستقل (میزان اعتماد و تمایل به همکاری

و عضویت در نهادها یا انجمن‌های داوطلبانه) در مجموع توانسته‌اند ۵۴ درصد از تغییرات متغیر وابسته یعنی فرهنگ سیاسی (با شاخص‌های مهمی همچون نوع باورها و نگرش‌های سیاسی و نوع و میزان مشارکت سیاسی و اجتماعی) را تبیین کنند.

جدول شماره ۱۲. رگرسیون چند متغیره گام به گام برای پیش‌بینی متغیر وابسته فرهنگ سیاسی

نام متغیر	R	R ²	خطای استاندارد	ضریب B	BETA	مقدار افزوده شده R ² به	T	سطح معناداری
تمایل به همکاری داوطلبانه	۰/۲۰۹	۰/۴۴	۰/۹۶۲	۳/۷۱۴	۰/۱۹۷	۰/۰۴۱	۳/۸۶۲	۰/۰۰۰
اعتماد اجتماعی	۰/۲۳۲	۰/۵۴	۰/۹۰۳	۱/۸۲۱	۰/۱۹۳	۰/۰۴۹	۲/۰۱۶	۰/۰۴۵

با توجه به مقادیر R می‌توان گفت که متغیر مستقل تمایل به همکاری داوطلبانه در انجمن‌ها یا نهادهای داوطلبانه اجتماعی و مدنی به مقدار ۲۰/۹ درصد و متغیر مستقل اعتماد اجتماعی به مقدار ۲۳/۲ درصد در تبیین متغیر وابسته فرهنگ سیاسی و دو شاخص مهم آن یعنی نوع باورها و نگرش‌های سیاسی و سطح و نوع فعالیت و مشارکت‌های سیاسی و اجتماعی دانشجویان تأثیرگذار بوده‌اند. مقادیر افزوده شده به R² نشان می‌دهد که با ورود هر متغیر به معادله رگرسیونی چند درصد بر میزان R² افزوده شده است. مقادیر Beta نشان می‌دهند که رابطه متغیرهای وارد شده به معادله رگرسیونی چند متغیره با متغیر وابسته دارای جهت مثبت می‌باشند، بدین معنا که با افزایش تمایل به همکاری داوطلبانه و اعتماد اجتماعی، دانشجویان مورد مطالعه در این تحقیق به سمت باورهای مدنی گرایش پیدا می‌کنند و از باورهای سنتی فاصله می‌گیرند. با توجه به جدول از بین متغیرهای وارد شده در معادله، متغیر اعتماد اجتماعی تأثیرگذارترین متغیر محسوب می‌شود.

جمع‌بندی

در این نوشتار، تأثیر مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی مانند اعتماد، تمایل به همکاری و عضویت یا پیشینه عضویت و همکاری در انجمن‌های اجتماعی داوطلبانه بر فرهنگ سیاسی با

مؤلفه‌های مهمی همچون باورها و نگرش‌های سیاسی و مشارکت یا فعالیت‌های سیاسی و اجتماعی را از رهگذر بررسی آماری-پیمایشی با فن پرسشنامه‌ای در ارتباط با دانشجویان دانشگاه شیراز مورد بررسی قرار گرفتند.

در این مطالعه کمی، فرضیه اصلی تحقیق مبنی بر تأثیر تمایل به عضویت و همکاری در انجمن‌های داوطلبانه اجتماعی و میزان اعتماد بر فرهنگ سیاسی با دو مؤلفه نوع باورها یا نگرش‌های سیاسی و نوع و میزان مشارکت سیاسی فعلی در تشکل‌های سیاسی و اجتماعی با آزمون آماری رگرسیون چند متغیره گام‌به‌گام با ضریب بتای ۵۲ درصد تأیید شد و مشخص شد متغیر اعتماد به‌عنوان جوهره سرمایه اجتماعی، عامل مهم تأثیرگذار بر فرهنگ سیاسی دموکراتیک دانشجویان است. نتایج آماری این تحقیق نیز حاکی از تأیید فرضیه‌های زیرمجموعه فرضیه اصلی از قبیل تأثیر معنادار اعتماد، تمایل به همکاری و عضویت در انجمن‌های داوطلبانه اجتماعی بر دو مؤلفه یادشده فرهنگ سیاسی در آزمون همبستگی پیرسون به‌صورت دو متغیره بودند. در مجموع، یافته‌ها نشان می‌دهند که دانشجویانی که سطح سرمایه اجتماعی پیشین آن‌ها با سه مؤلفه یادشده بالا بوده است، به‌مراتب بیشتر از دیگران به سمت فرهنگ سیاسی مدنی و دموکراتیک چه در سطح سیستمی با مؤلفه باورها و نگرش‌های مدنی و دموکراتیک و چه در سطح فرایندی با مؤلفه رفتار سیاسی و اجتماعی مشارکتی فعالانه و نیمه‌فعالانه دارند. البته لازم به ذکر است که این یافته در مورد نوع تعلقات مذهبی و سکولار دانشجویان، تفاوت معناداری نشان نداد؛ لذا تعلقات مذهبی تأثیر منفی بر گرایش دانشجویان به فرهنگ سیاسی مدنی نداشته‌اند. در ارتباط با متغیرهای کنترل دیگر مانند گروه و رشته تحصیلی، مقطع تحصیلی، قومیت، تحصیلات والدین و محل سکونت، تفاوت معناداری بین دانشجویان از حیث نوع فرهنگ سیاسی دیده نشد؛ یعنی این متغیرها تأثیر معناداری بر نوع سمت‌گیری فرهنگ سیاسی دانشجویان نداشته‌اند.

یادداشت‌ها

1. MacLean

کتابنامه

- آلموند، گابریل و پاول، جی. بینگهام (۱۳۷۶)، چارچوب نظری برای بررسی سیاست تطبیقی، تهران: مرکز آموزش مدیریت دولتی.
- ابوترابی زارچی، فاطمه (۱۳۸۹)، «بررسی عوامل فرهنگی، اجتماعی و روان‌شناختی مرتبط با فرهنگ سیاسی دانشجویان (مطالعه موردی: دانشگاه شیراز)»، پایان‌نامه کارشناسی ارشد در رشته علوم اجتماعی - جامعه‌شناسی، دانشگاه شیراز.
- امام‌جمعه‌زاده، سید جواد؛ رهبر قاضی محمودرضا؛ عیسی‌نژاد، امید و مرندی، زهره (۱۳۹۱)، «بررسی رابطه میان سرمایه اجتماعی و مشارکت سیاسی در بین دانشجویان دانشگاه اصفهان»، پژوهشنامه علوم سیاسی، سال هفتم، ش ۴، پاییز.
- بورديو، پیر (۱۳۸۹)، شکل‌های سرمایه در سرمایه اجتماعی: اعتماد، دموکراسی و توسعه، ترجمه کیان تاج‌بخش، تهران: نشر شیرازه.
- پاتنام، روبرت (۱۳۸۰) دموکراسی و سنت‌های مدنی، ترجمه محمدتقی دلفروز، تهران: سلام.
- پاول، فرد (۱۳۸۷)، «دولت، رفاه و جامعه مدنی»، در مجموعه مقالات اعتماد و سرمایه اجتماعی (به کوشش فران تونکیس)، ترجمه محمدتقی دلفروز، تهران، پژوهشکده مطالعات فرهنگی و اجتماعی.
- جهانگیری، جهانگیر و معینی، مهدی (۱۳۸۹)، «بررسی رابطه سرمایه اجتماعی و هویت ملی مطالعه موردی: دانشجویان دانشگاه شیراز»، مجله علوم اجتماعی دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه فردوسی مشهد، پاییز و زمستان، ۳۷-۷۴.
- سردارنیا، خلیل‌الله (۱۳۹۰)، درآمدی بر جامعه‌شناسی سیاسی، تهران: انتشارات میزان.
- سرمه، زهره و دیگران (۱۳۷۸)، روش‌های تحقیق در علوم رفتاری، تهران: آگاه.
- فیلد، جان (۱۳۸۸)، سرمایه اجتماعی، ترجمه غلامرضا غفاری و حسین رضائی، تهران: نشر کویر.
- کلمن، جیمز (۱۳۷۷)، بنیادهای نظریه اجتماعی، ترجمه منوچهر صبوری، تهران: نشرنی.
- مک‌لین، ایان (۱۳۸۱)، فرهنگ علوم سیاسی آکسفورد، تهران: نشر میزان.
- هزارجریبی، جعفر و لهراسبی، سعید (۱۳۹۰)، «بررسی رابطه بین سرمایه اجتماعی و هویت جمعی»، جامعه‌شناسی کاربردی، سال بیست و دوم، شماره پیاپی (۲۴)، ش ۲، تابستان.

Almond, Gabriel & Verba, Sidney (1963), *The civic Culture*, Boston: Little Brown Company.

- Colman, James Samuel (1994), *Foundations of Social Theory*, Harvard University Press.
- Fukuyama, Francis (2000), "Social Capital and Civil Society", IMF working paper.
- Grootaert, Christiaan (1998), "Social Capital: The Missing Link", *Social Development Department Publications*, The World Bank.
- Pye, Lucian & Verba, Sidney (1986), *Political Culture & Political Development*, Princeton, Princeton University Press.
- Sardarabadi, KH. (2003), "The Impact of Globalization & Structural Changes on Iranian Political Culture", *Discourse*, Vol. 5, No. 2 (Fall)
- Stills, David (1972), *International Encyclopedia of Social Science*, Vol. 11, The Macmillan Company.
- Verba, Sidney, "Comparative political Culture", in Lucian Pye & Sidney Verba (eds), *Political Culture & Political Development*, Princeton: Princeton University Press.

